

A HEGELI OBJEKTIVITÁSRÓL

Írta: K-TÓTH FERENC

Bevezetés

Heglelről írni, Hegelt marxista módon értékelni nem könnyű dolog annak ellenére, hogy a marxizmus—leninizmus klasszikusai fellebentették a fátylat filozófiájának a nyelv, a kifejezés és az objektív idealizmus titokzatosságába burkolt igaz valójáról. Sokszor beszélünk Hegel nagy szelleméről, egy-egy vonást helyesen is látunk meg gondolkodása sokszínűségéből, de sajnos mi, a filozófia tömegoktatás képviselői még mindig ott tartunk, hogy különböző ítéleteket mondunk róla anélkül, hogy valójában igazán ismernénk őt [2].

Amikor először olvastam Hegelt, inkább csak éreztem, sejtettem gondolatainak mélységét, bár — FOGARASI, MÁTRAJ professzorok segítségével — már akkor is sokat megláttam gondolatvezetésének nagyonáltságából és sok tekintetben a kátyút, az idealizmust is láttam, amelyben a hegeli filozófia megfeneklett. De akkor még a kifejezések szokatlansága és a stílusbeli nehézség sok mindent elfátyolozott előttem. Sokszor kellett őt olvasnom, sokszor kellett különös gondolatvilágánál gyötrődnöm, hogy tisztábban mutakozzék meg előttem is szellemének gazdagsága. S a vele való komolyabb foglalkozás nyomán aztán egyre többet láttam meg belőle, egyre többet jelentett számomra — többet, mint kezdetben gondoltam.

A filozófiában egyébként sem lehet olcsón hozzájutni kiemelkedő elmék gondolatvilágához. Sok munkával, sok türelemmel, sok elmélyedéssel kell fizetni minden elért eredményért. S így van ez Hegelnél is. Nagyon erős, szinte bevehetetlennek látszó várat ostromol az, aki hozzá akar férkőzni Hegel gondolatvilágához. De a kitartó ostrom itt is eredményre vezet, és a kitartóan ostromlót a végén gazdag zsákmány, nem remélt eredmény jutalmazza. Sok csüggedés, sőt lemondás előzi meg a végén mégis csak bekövetkező győzelmet, mert Hegel elgondolásai felett igen nehéz úrrá lenni — talán legnehezebb az egész filozófiai irodalomban.

Ennek ellenére nem lehet eléggé hangsúlyozni: nem olvasni kell a filozófusokról, hanem olvasni kell őket minél gyakrabban és minél behatóbban. A marxista filozófiát nem is lehet művelni másképpen. Aki nem veszi magának a »fáradságot«, hogy minél több filozófusnak, mi-

nél több munkáján »rágja magát keresztül« becsületes elmélyedéssel, az nem igényelheti magának, hogy komolyan vegyék szavát az egyébként is igényes hazai filozófiai irodalomban.

Szükségesnek látszik ezt hangsúlyozni, mert a felszabadulás után — helyesen — a marxista filozófiai fogalmak széles körben elterjedtek, azonban a filozófiai fogalmak meglehetősen széles körben való elterjedése után, lassan ma már mindenki feljogosítva érzi magát, ha egy-néhány kifejezést felcsipett, vagy a filozófiai szaknyelv olyan-amilyen ismeretére szert tett, hogy maga is »filozófáljon«. A tömegoktatással foglalkozó berek nálunk is nagyön hangossá lett, sokszor csak azért, mert üres fogalmakkal dobálódzunk, s nem értjük meg kellően egymás szavát. Nos ezen a »fogalmi zúr-zavarón« az is segíthet, ha egy kissé, különösen mi, fiatalabbak szerényebbek leszünk és ahelyett, hogy nagy szavakkal dobálódzunk, visszamegyünk a forrásokhoz, a marxizmus—leninizmus klasszikusainak, a filozófia klasszikusainak a tanulmányozásához és munkájuk türelmes tanulmányozása által nyerünk belátást a kérdések lényegébe. Csak ilyen komoly alapvetés őriz meg a nagyhangúságtól és az ismeretekkel való kérkedéstől ott is, ahol valójában hiányzik a saját tanulmányon alapuló, — tehát igaz ismeret.

De egyébként is filozófiát csak a filozófia klasszikusainak olvasása által tanulhat az ember, tehát az által, hogy gondolatvezetésüket nyommon követi, és belátását az alapvető kérdésekbe rajtuk, a velük való foglalkozás által csiszolja, élesíti. S ebből a szempontból a filozófia klasszikusai mindig időszerűek, mert mindig van mondanivalójuk azokhoz, akik szeretnek gondolkodni. Tőlük mindig lehet tanulni, bármikor éltek is ők. Ilyen értelemben örökké aktuális, örökké időszerű marad Hegel is. Őt olvasni, őt tanulmányozni sohasem lesz felesleges. A vele való foglalkozás mindig jutalmazni fogja azt, aki nem riad vissza a kezdeti nehézségektől, hanem van ereje és bátorsága hozzá, hogy megküzdjön a megértés útjába álló akadályokkal.

Az objektivitásról

A hegeli Logika első könyve a lét dialektikáját, a második könyv a lényeg dialektikáját, a harmadik könyv a fogalom vagy az eszme dialektikáját fejti ki. Azt lehetne mondani, hogy a fejlődés dialektikája a harmadik könyvben a fogalom tanában — a szubjektív fogalom, az objektum és az eszme — dominál leginkább [3]. S nem lehet véletlennek tekinteni, hogy LENIN a »Filozófiai füzetek«-ben éppen a harmadik könyvhöz viszonylik a legpozitívebben. Ha gondosan áttanulmányozzuk Lenin jegyzeteit Hegel Logikájáról, [4] akkor azt látjuk, hogy a lét dialektikájához alig van megjegyzése, de növekednek a megjegyzések a lényeg dialektikájához és a legtöbb széljegyzetet találunk a fogalom, az objektum és az eszme dialektikájánál [5].

S ebben a tanulmányban Lenin által is többször kiemelt, vagy kihangsúlyozottan tárgyalt hegeli Logika harmadik könyvének második szakaszát az objektivitást helyezzük vizsgálódásunk gyújtópontjába, s azt részletesen megvilágítjuk. A kiragadott probléma fejtegetése során

meglátjuk, hogyan illeszkedik bele a megsemmisített, megőrzött és magasabb fokra emelt hegeli örökség a marxizmus—leninizmus élő egységébe.

Hegel az objektivitás kétféle felfogásáról ír: »...az objektivitásnak is mutatkozik az a kettős jelentése, hogy szemben áll az önálló fogalommal, de egyben a magán- és magáértvaló.« [6]. Vagyis az egyik felfogás az, hogy szemben áll az objektív fogalommal, a másik pedig az, hogy önmagában és önmagáért létező valami. Míg az objektivitás az előbbi értelemben a szubjektív idealizmusban szemben áll az abszolút igaznak kijelentett Énnel, nem más, mint a sokrétű világ közvetlen léte, melyet csak Énnel való állandó harc képezett. Ezzel szemben Hegel az objektivitást, mint önmagáért és önmagában valót tárgyalja. Ez azt jelenti, hogy a misztifikált szubjektív-objektív egybeesésének álláspontjával szemben azt tartja, hogy a világot, mint tárgyat a szubjektív reflexió minden hozzátétele nélkül kell megismerni. Az »...objektum mentes a szubjektív reflexió hozzátételétől...« — írja [7]. Ez természetesen nem jelenti a szubjektumnak a megismerési folyamatban játszott aktív szerepének a tagadását, hiszen éppen a szubjektum aktivitásának a bevitele a filozófiába volt a német klasszikus idealisták érdeme. Itt Hegel csak a misztifikált fichtei felfogás ellen harcolt, melynek értelmében az Én — az általános alany — tételezi a nem Ént és dialektikus ellentmondásuk, harcuk folytán jön létre a mi világunk.

Tehát Hegel elismeri a természet szükségszerűségeit, azonban a hegeli rendszerben a természet csupán az abszolút eszme lefokozása. S így az objektivitás tárgyalásánál két szempontot kell különösképpen figyelemmel kísérnünk, egyrészt: igaz az, hogy Hegel az ideát, az emberi megismerést a fogalom és az objektivitás egybeeséséből vezeti le, másrészt: viszont állandóan tudatában kell lennie, hogy maga ez az állítólagos objektivitás csak a logika különböző fokozatain keresztül az önmagát megvalósító abszolút eszme egyik mozzanata, méghozzá éppen elidegenült mozzanata. S így Hegel hiába ismeri el a természeti szükségszerűségeket, — nála a gondolkodás szükségszerűen ható tényezői, törvényei játszanak elsődleges szerepet.

A hegeli objektivitásnak ez a kettős jellege, ez az ellentmondása (hogy az emberi megismeréshez az objektivitáson, az ember célszerű tevékenységén keresztül jutunk el, viszont ugyanakkor ez az objektivitás csak a szellem önmozgásának egyik mozzanata), teszi lehetetlenné azt, hogy az anyagi világ törvényeinek szükségszerűségéből következessenek a gondolkodás törvényeinek a szükségszerűségére. Ebben az értelemben hiába írja Hegel, hogy a dolgok dialektikája hozza létre az eszmék dialektikáját, — s ezek a dolgok csak fogalmak és nem a materialista értelemben vett tőlünk függetlenül létező objektív anyagi világ tárgyai.

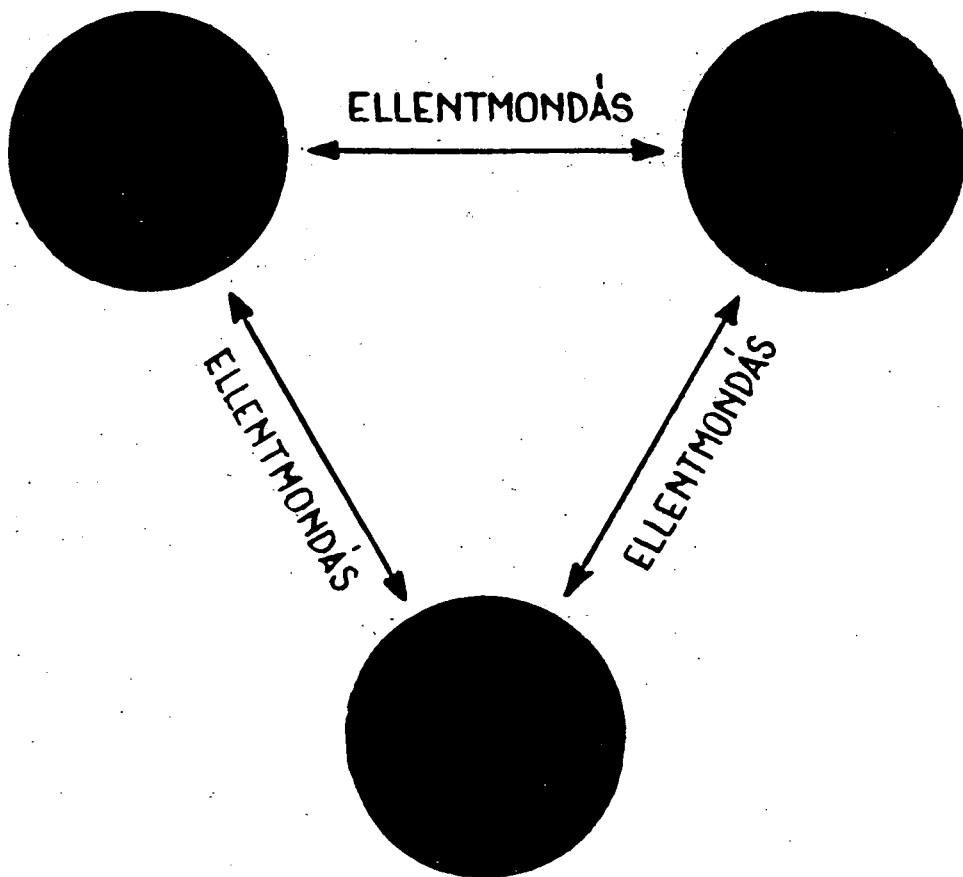
Maga az objektivitás három részből áll, mechanizmus, kémizmus és teleológia. Az utóbbi képezi az első kettő egységét és a cél kategória megvalósulása jelenti az ideához való átmenetet.

1. A mechanizmus

A mechanizmus a tárgyiasság első formája, amelyet filozófiailag a XVII. és XVIII. század mechanikus materializmusa vetett fel és dolgozott ki. A mechanikus materializmus említett formájánál a tárgyak külső összefüggésben állanak egymással és a tárgyak külső összefüggésén szigorú determinizmus uralkodik. Hegel értelmezésében ez nemcsak a természetre vonatkozik, — mint ezt a mechanikus materializmus állította — hanem a társadalomra és a gondolkodásra is.

»...az objektív totalitás miatt a megkülönböztetettek teljes és önálló objektumok, amelyek ennél fogva vonatkozásukban is csak mint önállóak viselkednek és minden kapcsolatban külsőlegések maradnak egymással szemben. — A mechanizmus jellege az, hogy bármilyen is az összekapcsoltak vonatkozása egymás között, ez a vonatkozás mindig idegen nekik és nem érinti természetüket, s ha egynek látszatával kapcsolatos is, ez csak összetétel, keverék, halmaz stb. marad.« [8]

Tehát az egyes totalítások — a mechanizmus jellegének megfele-

lően — csak különböző vonatkozásban függnek össze, csak különböző vonatkozásban hatnak egymásra. Vegyünk egy példát a mozgás problematikájából. Ha a mozgást úgy fogom fel, hogy a mozgó totalitás egyik pillanatban itt van, a másikban ott: akkor a belső összefüggést, az ellentmondást, a mozgást mint különmemű ellentétet értelmezem. Ezzel szemben ha a mozgás ellentétességét úgy fogom fel, hogy a mozgás ugyan abban a pillanatban, ugyan abban a vonatkozásban itt is van és nincs is itt, akkor ugyan abban a vonatkozásban vettem fel a belső ellentétek problematikáját.

A totalitások egymásközi vonatkozásait következőképpen lehetne sematikusan ábrázolni:

A körök mindegyike egy totalitásnak felel meg. A nyilak kifejezik, hogy

a) A totalitások kölcsönösen hatnak egymásra.

b) A totalitások csak különböző vonatkozásban — és nem azonos vonatkozásban — ellentétesek egymással.

Tehát nem az egyes totalitásokon belül, hanem a totalitásokon kívül, a totalitások között van csak ellentmondás.

Hegel nem elégszik meg a mozgásnak, a fejlődésnek ilyen mechanisztikus körülírásával, mert »A mechanizmus, mint az objektivitás első formája... felszínes és gondolatszegény szemléletmód, amely sem a természetre, s még sokkal kevésbé a szellemi világra nézve nem ki-elégítő.« [9] Hegel meghaladja a mechanisztikus materializmust, a minőségi csomópontok, a központi testek kialakulásának a feltételezésével. Hegel itt abból indul ki, hogy egy magasabb mozgásforma kialakulása és fennállása mindig egy megelőző alacsonyabb mozgásformán alapul [10]. A magasabb mozgásforma magában foglalja az alacsonyabbakat, ugyanakkor valami újat is ad az addigiakhoz mérten [11]. S így a mozgásformáknak az alacsonyabbrendűtől a magasabbrendű felé való fejlődése során kialakulnak a különböző naprendszerek, minőségi csomópontok, — központosodás megy végbe. Hiszen az egyes naprendszerekben belül a különböző bolygók megint csak egy központi testnek a Napnak vannak alárendelve.

Vagyis a központi testek relatívek: minden központi test még egy átfogóbb totalitásnak van alárendelve [12]. Tehát Hegel értelmezésében a totalitás azt fejezi ki, hogy a szellemi világ egyetlen egységet alkot. Azonban a szellemi világ nagy átfogó egységén belül vannak kisebb egységek is. Pl. totalitás az abszolút eszme, totalitás a tejútrendszer, totalitás a mi bolygónk, ezen belül a természet, a szerves természet, sőt totalitás maga az atom is. Épp úgy totalitás az emberi társadalom, de benne például a feudális társadalom is. Egy hasonlattal élve azt lehetne mondani: a hegeli totalitás olyan kör, amely csupa körökből áll. Nos, a totalitásoknak ez a végtelensége Hegelnél a szellemi világ végtelenségét fejezi ki, az abszolút eszmétől a parányi részecskék világáig. Találóan jegyzi meg SZIGETI elvtárs Hegel eme fejtegetéseinek »racionális magjára« vonatkozóan: »Ezek olyan gondolatok, amelyek a relativitás elméletével kapcsolatban nagy szerepet játszanának, ha egyrészt a filozófusok, akik ezzel foglalkoznak, ismernék Hegelt és materialista módon tudnák felfogni, másrészt a fizikusok, akiknek van

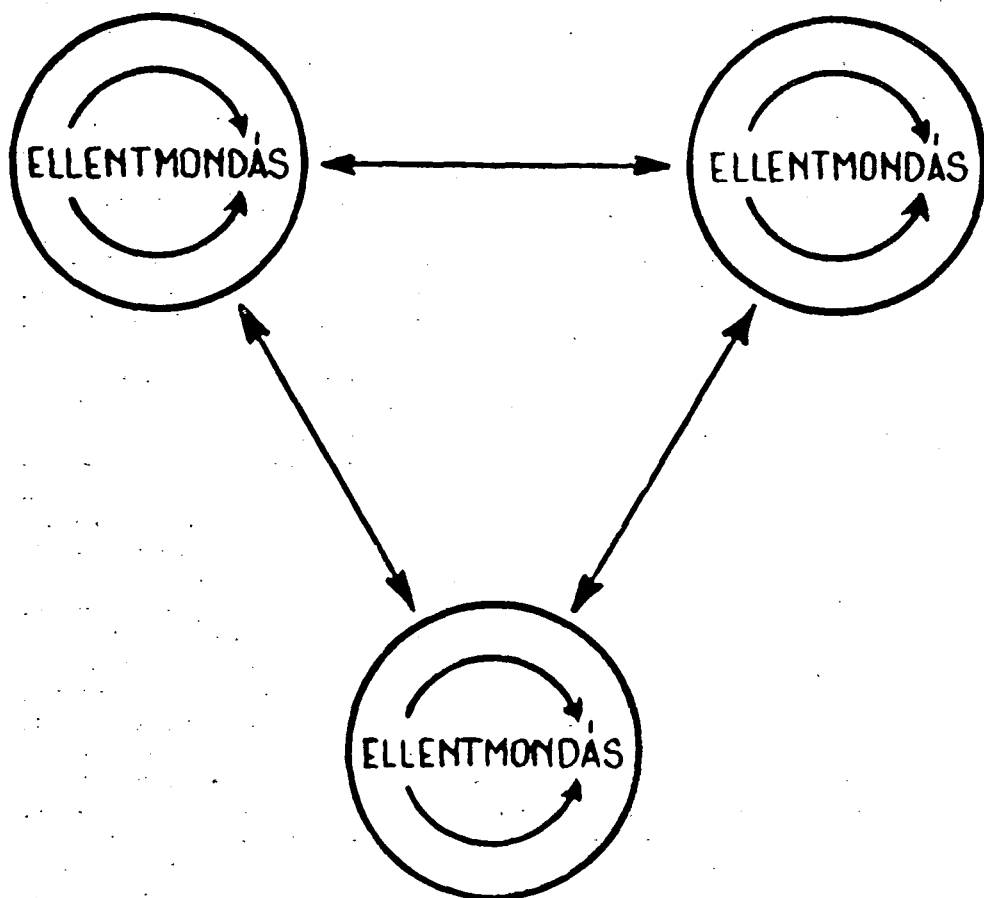
valami filozófiai érdeklődésük, ismernék a dialektikát. Dehát egyelőre általában egyik sem ismeri a másikat, úgyhogy ezeket a gondolatokat nem érvényesítették és nem használták fel.» [13]

2. Kémizmus

»A kémiai objektum abban különbözik a mechanikaitól, hogy az utóbbi olyan totalitás, amely közömbös a meghatározottsággal szemben; a kémiaiak ellenben a meghatározottság, tehát a másra való vonatkozás és e vonatkozás mikéntje [14] a természethez tartozik.« [15]

Tehát a kémizmus Hegel értelmezésében átfogó magasabbrendű kategória, mint a mechanizmus. Most miben jelentkezik ez a magasabbrendűség?

A kémizmus folyamatában az egyes minőségi csomópontok, totalitások maguk is átalakulnak. Amíg a mechanizmus folyamatában történő változások nem változtatják meg a totalitások lényegét, addig a

kémiai folyamatban a totalítások benső lényegének a megváltozásával megy előre a fejlődés. Ahogy Hegel mondja: »... saját természete tartja feszültségben [16], s önmeghatározóan indítja meg a folyamatot.« [17] Rajzban a hegeli gondolatot a következőképpen lehetne érzékeltetni.

Mint a rajz sematikusán mutatja, Hegel nemcsak és nem is első-sorban a totalítások közötti különböző vonatkozásokat, összefüggéseket, ellentmondásokat veszi fel, hanem a kémizmusban azonos vonatkozásban, a totalításokon belüli ellentmondásokat is tételezi.

Most miért fontos annak bizonyítása, hogy a totalítások ugyan abban a vonatkozásban is ellentétesek egymással? Azért, mert csak ugyan abban a vonatkozásban felvetett ellentétek mutatják meg azt, hogy az ellentmondás nemcsak külső, hanem belső ellentmondás is. Ha az ellentmondást úgy értelmezem, hogy a totalítások csak különböző vonatkozásban ellentétesek, akkor az ellentmondást csak mint külső ellentmondást teszem fel, bár elismerem, hogy a totalitás, s hogy a totalítások ellentmondásosak, de arra, hogy magukat a totalításokat belső ellentmondás feszíti, nem mutatok rá. S Hegel a kémizmus folyamatáról adott fejtegetéseiben az a novum, hogy a különböző vonatkozásban jelentkező összefüggéseket úgy fogja fel, mint ugyanazon vonatkozásban megjelenő ellentmondások egy mozzanatát. A külső összefüggések csak azért jöhetnek létre, mert belső ellentmondások feszítenek minden totalitást. S ez a belső feszítő erő az, amely a mozgást, a változást előidézi.

»A világot általában az ellentmondás mozgatja, s nevetséges azt mondani, hogy az ellentmondás nem gondolható... Minden ellentétes. Valójában sehol nincs, sem az égben, sem a földön, sem a szellemi, sem a természeti világban, olyan elvont vagy, vagy mint ahogy azt az értelem állítja. Minden, ami csak van, konkrét, tehát magában különböző és ellentétes.« [18] Lenin ehhez hozzáteszi, hogy az eget elhagyva kitűnő materialista megállapítás [19].

Hegelnak a Marx-előtti filozófiájában óriási érdeme, hogy a természet, a társadalom és a gondolkodás minden folyamatában az ellentmondást látja, nagy érdeme az ellentétek egységének a kiterjesztése. Nos, ez az a pont, ahol Hegel a dialektika kifejlesztése terén a *legtöbbet adja*. De ez az a pont is, ahol a polgári gondolkodók éppen az ellentétek egységéről és harcáról szóló tanításával kapcsolatban azt vették Hegel szemére, hogy ez a tudományos gondolkodásnak ellentmondó — megkérdőjelező állítása. Nyilvánvaló, hogy a Hegel utáni polgári filozófia azért támad olyan szenvedélyességgel, még a hegeli dialektika ellen is, mert az ellentmondás, mint hajtó, mozgó erő forradalmi jelentőségű gondolat a társadalom fejlődése szempontjából. S ezért nem lehet véletlennek tekinteni, hogy még a munkásmozgalmon belül is pl. Kautsky és mások, ha el is fogadták Marx zseniális közgazdasági tanait, a dialektikus módszer és az ellentmondás felfogása ellen tiltakoztak. Azt állították, hogy Marx és Engels számára a hegeli ellentmondás volt az a »buktatóháló«, amely őket befonta, és amelynek áldozataivá váltak.

Természetesen, ha a marxizmus klasszikusai értékesítették is Hegel dialektikájából bizonyos gondolatokat, sohasem abban a formában, ahogyan az Hegelnél megjelenik. Az ellentmondásnak, mint hajtóerőnek

hegeli felfogásában az az alapvető hiba, hogy bár Hegel nemcsak a gondolkozásra, hanem a valóságra is vonatkoztatja ezt az ellentmondást, de a valóságot szellemi valóságnak fogja fel, s így nem juthatott el az ellentmondás materialista értelmezéséhez. Nem juthatott el, mert alapvetően a gondolkodásból indult ki, s ezért az ellentétek egységét úgy értelmezi, hogy az ellentétek harcában az egység az uralkodó mozzanat.

3. A teleológia

A tárgyasulás legmagasabbrendű formája Hegelnél a teleológia. A teleológia tárgyalásánál Hegel sok olyan alapvető kérdést érint, amelyet a történelmi materializmusban ki kellene dolgozni. Azt mondhatnánk, hogy ez a hegeli koncepció egyik legsebezhetőbb pontja és egyúttal egyik leginkább továbbfejleszthető része. Ez lesz az a probléma, amelyet megpróbálunk nagyvonalakban és szükségszerűen töredékesen felvázolni, a történelmi materializmus létrejöttéig, annak első konkrét megfogalmazásáig. Ez azért lesz szükségszerűen töredékes, mert nem lehet egy ilyen rövid tanulmány keretében tárgyalni a klasszikus német filozófia marxista továbbfejlesztése mellett, az angol ökonómia és a francia materializmus, a marxizmus létrejöttét érintő fontos vonásait. Itt csak az lehet a célunk, hogy igyekezzünk nyomon követni a marxista filozófia által negatív értelemben kiemelt logikai mozzanat továbbfejlesztését Feuerbachon át Marxig.

Hegel az egész emberiség történetét olyan folyamatnak fogja fel, amelynek során az ember munkája révén létrehozza önmagát. Ennek a folyamatnak egyik szakasza éppen a külsőségeibe belesüllyedt öntudat, a mechanizmus — melynek logikai szempontból azért van döntő jelentősége, mert Hegel volt az első a filozófia történetében, aki először fogta fel a negativitást, mint mozgást, mint a mozgás forrását. Ugy szintén ő volt az első, aki az emberi munkát, a célszerű tevékenységet először fogta fel arról az oldalról, hogy az létrehozza magát az embert.

A cselekvés, a munka önképzés emeli ki az embert abból az őseredeti állapotból, amelyre Hegel igen szellemesen a szellemi állatország kifejezést alkalmazza [20]. Az ember adottsága, képességei, szóval magával hozott, öröklött valósága szerint ebbe a szellemi állatországba tartozik és annak tagja is marad mindaddig, amíg becsületes munkával ezt az eredeti természetét ki nem műveli, magát azzá nem képezi, amivé tehetsége, adottsága révén éppen hivatott lenni. A tehetség maga ebből a szellemi állatországból nem emel ki senkit, egyedül a munka, a cselekvés, az önképzés. Tehát bennünk, őseredeti adottságaink szerint szunnyadó készségek vannak, amelyek egyedül az önművelés által fejlődhetnek ki, s ezáltal válhatunk mi igaz valónkká. Gyönyörű egyébként az a kép is, melyet Hegel ennek illusztrálására alkalmaz. Úgy válnak igazán szellemi lényekké, mondja, hogy a tudat »átteszi saját magát a lehetőség éjszakájából a jelenek napjára« azzal a tudattal, hogy »ami ebben előkerül, az semmi más, mint ami amottan szunnyadt« [21].

Látnivaló, hogy ezt a zseniális gondolatot — amellyel igen közel kerül a dialektikus materializmushoz —, hogy az ember munka révén emelkedett ki az állatvilágból, absztrakt síkon, a valóságtól elszakítva tárgyalja. Ezért írja Marx az »Ökonómiai-filozófiai kéziratok«-ban, [22] hogy az egyetlen munka, amelyet Hegel elismert, a szellemi és absztrakt munka. Nos, ebből a látszólag jelentéktelen tényből következik minden misztifikáció, minden torzítás, sőt: politikai síkon minden konzervatívizmus és reakció (persze közben látnunk kell azt, hogy éppen a fennálló rend apológiájára irányuló törekvés Hegel osztályhelyzetéből következett), amely döntő módon determinálta a hegeli filozófiát. Hegel az embert tárgyalva, nem az objektíve adott társadalmi emberből, hanem az ember öntudatából indul ki. Az abszolút szellem az, amely relatív tárgyasuláson keresztül tör utat magának az önmagába való visszatérés felé. Itt a hangsúly az abszolúton, illetve a relatívon van; a szellem abszolút, állandó tárgyasulása relatív, időleges. Ezt az egész folyamatot Feuerbach nagyon találóan így jellemzi: »A spekulatív filozófia (a hegeli filozófiáról van szó, K-T. F.) csak általánosította, csak a gondolkodásnak, a fogalomnak általában tulajdonságává tette, amit a teológia Isten fogalmának kizárólagos tulajdonságává tett. A gondolkodás és a lét azonossága tehát csak az ész istenségének kifejezése — annak kifejezése, hogy a gondolkodás vagy az ész az abszolút lényeg, minden igazságnak és realitásnak foglalata, hogy nincs ellentét az észben, ellenkezőleg, az ész minden, mint ahogy a szigorú teológiában Isten minden, azaz minden lényeges és valóban létező.« [23] Ezért írja Feuerbach: »Az „abszolút” filozófia titka tehát a teológia titka.« [24]

Feuerbach rájött arra, hogy minden olyan filozófiai folyamat, amely az elidegenültből indul ki, szükségképpen az elidegenültség megerősítéséhez vezet. Tehát Hegel a fennálló társadalmi rend igenléséhez jut el.

Most nézzük meg részletesebben ezt a folyamatot. Marx a hegeli logikát elidegenült gondolatnak tekinti, amely absztrakciót csinál az emberből és a természetből. A természet mint ennek az absztrakt gondolatnak a tárgyasulása szükségképpen csak elidegenült és feloldásra váró mozzanat lehet. Tehát az elidegenülés és az elidegenülés feloldásának mozzanata Marx szerint nem más, mint az absztrakt logikai, spekulatív gondolat termelésének története.

Az absztrakt síkon lejátszódó logikai kategóriák a termelésben az anyagság kategóriájával szemben felettes szerepet játszanak. De a dolog oldala kettős: az anyagság annak ellenére, hogy alárendelt, egyben (mint már említettük), mint negativitás, tagadás — az egész folyamat mozgatója. Hegel azért, hogy a tárgyasulást negatív mozzanatként minősíti, közvetve az önmagát elidegenítő és az azt feloldó öntudatot helyezi a trónra.

Feuerbach »felfedte« a hegeli koncepciók mechanizmusát. Hegel az elidegenültből indul ki és a feloldott anyagságon keresztül eljut újra az abszolút szellemig. Tehát ezt a vallási elidegenülésből kiinduló filozófiát ugyanúgy el kell vetni, mint a vallást magát. Feuerbach filozófiájának központjába az embert állította, de nem mint társadalmilag, hanem mint biológiailag meghatározott egységet, nem mint érzéki te-

vékenységet, hanem csak mint érzéki tárgyat. A hegeli elidegenülés felfogását Marx a Tőkében alapozta meg tudományosan a pénz fetisizmus tárgyalásánál [25]. Marx felfedte, hogy az elidegenülés és a tárgyasulás két teljesen különböző fogalom. Az ember a külvilághoz mint anyagihoz viszonyul, ezzel szemben az anyagi valóság csak a társadalmi termelés egy bizonyos meghatározott fokán, a kapitalista termelési rendszerben, amikor az emberek egymásközötti viszonyai dolgok, társadalmi viszonyaiként jelennek meg — válik a valóság az embertől elidegenültté, ellenségesé, s akkor, amikor az ember a tárgyakhoz nem mint lényegi erőinek megnyilvánulásához viszonyul, hanem mint magántulajdonhoz és nem magántulajdonhoz.

Mármint hogyan lehetne megszüntetni ezt az elidegenedett állapotot, amelyet Lefebvre nagyon találóan így jellemez: mindenben, ami megvalósítja az embert (az objektív termékek világa és az ember által létrehozott dolgok) Hegel elidegenedést lát, azokban a tárgyakban, és emberi erőiben viszont, amelyek külső formát öltenek, amelyek elszakítják az embert önmagától, miközben alávetik magukat saját termékeiknek (ilyen a vallás, az állam stb.) Hegel a szellem megvalósulását látja [26]. Marx már 1844-ben meg akarja szüntetni ezt az állapotot és szerintünk ebben nagy segítségére van Feuerbach. Feuerbach elvetette a hegeli tagadás tagadását, mint szükségtelen misztifikációt és a pozitív valóságból indul ki.

Marx ezzel kapcsolatban azt írja, hogy az ateizmus tagadja istent és tételezi az embert, míg a szocializmusnak nincs szüksége erre a következtetésre: magából az élő emberből indul ki [27].

Az ateizmusnak ez a kritikája véleményünk szerint az absztrakt síkon, az ateizmus fegyverével hadakozó és csupán szellemi kritikát gyakorló Bruno Bauer, és Stirner ellen irányul. Marx nem elégszik meg az ateizmussal és mint írja: úgy ahogyan az ateizmus, mint isten megszüntetése, az elméleti kommunizmus kifejlődése, a kommunizmus mint magántulajdon megszüntetése — a valóságos emberi élet tulajdonul követelése [28].

Marx számára a hegeli munkafelfogás nem más, mint annak az objektív aktusnak eltorzult leképezése, amely során az ember létrehozza önmagát és a külvilághoz, mint tevékenysége folytán létrejött dolgokhoz is viszonyul. Marx számára nem objektív lény egyáltalán nem lény, mert nem lehet lény az, amelynek nincsenek természetes szükségletei, amelyeket csak az objektív világ tárgyai elégíthetnek ki. Ezáltal Marx a hegeli munka felfogását a materialista felfogás magasabb síkjára emeli: nála társadalmi praxissá válik az embernek tárgyakat tételező, illetve létrehozó és azokhoz, mint az objektív külvilághoz viszonyuló tevékenysége. Röviden: a munka, ami Hegelnél az objektivitás, tehát az elidegenülés szférájában játszódik le, Marxnál az embernek, mint önmagát társadalmi lényként létrehozó praxissává válik.

S ha a problémát történeti síkon vetjük fel, akkor láthatjuk, hogy míg a hegeli folyamat hajtóereje a tagadásnak csupán üres formális kategóriája, addig Marxnál a fejlődés hordozója maga a proletáriátus, amelyet Marx a múlt század 40-es éveiben joggal vetett egybe a hegeli teljes negativitással. De mint Lefebvre írja, [29] a proletáriátus azóta

pozitív erővé vált, amely napról napra erősödik és növekszik. De Le-febvre nem említi meg, és ez helytelen, hogy a proletáriátus minden öntudata, szervezettsége ellenére a kapitalista társadalomban társadalmi funkcióját tekintve csak negatív lehet, negatív abban az értelemben, ahogyan Marx Proudhonnal polemizálva írta: a történelem rossz oldala (negatív oldala) az, amely a történelmet csinálja azáltal, hogy létre-hozza a harcot [30]. A proletáriátus pozitív társadalmi erővé csak ott válhat, ahol már megdöntötte a kapitalizmust, ahol diktatúrájával el-nyomja a megdöntött társadalmi rend ellenforradalmi elemeit és az egész népet a szocializmus építésének útján vezeti (mint a népi demok-ráciákban) vagy ott, ahol a proletáriátus diktatúrájának már csak külső reakciós erők fékentartására irányuló funkciója maradt meg és ahol a kommunizmus alapjait rakják le (a Szovjetunióban).

A Német Ideológiában [31] — amelyet Marx és Engels közösen írtak — nyer először a történelmi materializmus tudományos kifejtést, megfogalmazást. Itt a dolgoknak Hegelhez fűződő logikai vonatkozásait érintjük. Marx és Engels kifejtették ezt a tételüket, hogy az öntudat sohasem lehet más, mint a tudatos lény — amely felfogás egyenesen Hegelnek azon tétele ellen irányul, amelynek értelmében létezik az embertől független önálló szellem öntudat. Mivel az ember termeli a gondolatokat, kategóriákat, ezeknek nincsen az emberi történelemtől független történetük, hanem az a mód, ahogyan az emberek termelnek egyúttal döntő módon meghatározza eszméiknek termelési módját. Tehát nem a tudat határozza meg a létet, hanem a lét a tudatot. Marx a munka üres és elvont kategóriáját megtölti élő és konkrét tartalom-mal: történetileg megalapozza az embert létrehozó és reprodukáló munkát.

Hegel a teleológia segítségével megy át a mechanizmusból az életre. »Ez a belső hegeli cél nem egy cselekvő harmadikat importál a természetbe, hanem magából a dolog szükségszerűségéből adódik« — írja Engels az Anti-Dühringben [32].

Hegel maga is kiemeli, hogy sokkal többre tartja Aristoteles belső célszerűségét, mint a modern teleológia külső célszerűségét. »A cél ön-magában a realizálásra irányuló vágy« — írja Hegel [33].

A célszerűség nagyon fontos mozzanat Hegelnél. Hegel ennek se-gítségével egyeztetni össze a szubjektív emberi célt, a vele szemben álló objektív külvilággal. A szubjektív cél önmagában hordja tagadását: a valóságát. Feloldása a célszerű tevékenység során megy végbe, ekkor a szubjektív cél objektíválódik, tárgyiasul — tehát megvalósul, mint az emberi cél és a külvilágnak a célszerű tevékenység által közvetített egysége. Itt tehát egybeesik a szubjektum: eljutottunk az ideához. Ezt a folyamatot, tehát a cél tárgyiasulását, a célszerű tevékenység eszköze közvetíti. Erről Hegel ezt írja: »hogy a cél a tárggyal közvetlen vi-szonyba kerül és hogy maga a tárgy közé egy másik tárgyat iktat közbe, ezt olybá vehetjük, mint az észnek a cselét« [34].

Itt rögtön eszünkbe jut a munkaeszköz marxi megfogalmazása: az a szerszám, amit az ember önmaga és a munkatárgy közé iktat. Hogy ez valóban az emberi ész találékonysága, hogy a munkafolyamatot va-lamilyen eszköz közbeiktatásával könnyítsük meg, azt az emberi praxis

az ősember munkaeszközként felhasznált első kódarabja óta egészen a modern nagyipari gépekig nagyszerűen bebizonyította. Természetesen az emberi észnek ezt a találékonyságát a termelési mód adott fejlettsége mindig döntő módon determinálja.

Hegelnél az elért eredmény teljesen egybe esik a szubjektív céllal. Itt is, mint mindenütt, világosan kitűnik, hogy Hegel a problémákat csakis absztrakt síkon vetette fel: itt sem gondol a társadalmilag meghatározott körülmények közt cselekvő ember tevékenységének társadalmi következményeire. Tudjuk, hogy a cselekvések társadalmi eredménye az emberiség előtörténetében mindig sok egyes összetűtköződéséből tevődik össze. Amit az egyes ember akar, mindenki más megakadályozza, és azt, ami kialakult senki sem akarta [35]. A szubjektív cél megegyezése eredménye csak a szocialista társadalomban valósulhat meg, ahol megszűnnek az ellentétes osztályok és ahol a tervszerűvé vált termelésben megszűnik az anarchia.

Hegel élesen megkülönbözteti a ható okot és a vég okot. A ható ok a szükségszerűség (tehát a mechanizmus), a vég ok pedig a szabadság (tehát a teleológia) területéhez tartozik. Marx a doktori disszertációjában, amelyben Epikuros és Demokritos természet filozófiájának különbözőségét tárgyalja, az egész problémát a szabadság és szükségszerűség ellentétének ragadja meg. Kimutatta, hogy az általános felfogástól eltérően a két filozófus alapjában különbözik egymástól. Míg Demokritos mindent a szükségszerűségre vezet vissza, nála a világ abból a szükségszerűségből jött létre, hogy az atomok örvénylő mozgással keringenek és így egymással összeütközve alkotják a világot, addig Epikuros-nak nincs szüksége ilyen külső segítségre. Epikuros azt vallja, hogy nem szükségszerű a szükségszerűségben élni, viszont a szükségszerűséget meg lehet fékezni. Epikuros nem elégszik meg az atomoknak azzal a kettős mozgásával, amelyet Demokritos állapított meg először, hogy egyrészt az atomok egyenes vonalban zuhannak, másrészt pedig kölcsönösen összeütköznek (mivel ez a felfogás, amely magukat az atomokat minden autonómiájuktól megfosztja, így szükségessé teszi egy külső erő bevezetését), hanem Epikuros az atomoknak kétféle mozgása mellé felvesz még egy másikat — az atomoknak az egyenes vonaltól való elhajlását. Az egyenes vonalban eső atomok így összeütköznek az elhajlókkal és különböző csoportosulásaikból minden idegen erő és kívülről behozott szükségszerűség nélkül jön létre a világ. Epikuros csak úgy lehetett következetesebben materialista, mint Demokritos, hogy a szükségszerűséget és a szabadságot úgy fogta fel, mint egy egység egymást kölcsönösen feltételező és kiegészítő mozzanatait. Érdekes, hogy a merev szükségszerűséget valló Demokritos számára a világban nincsen igazság, vagy ha van is, nem ismerhetjük meg. Ez Demokritosnak abból a felfogásából következik, hogy elszakítja a lényegét, az atomokat a jelenségektől, tehát a külvilág tárgyaitól, ahogyan azok számunkra adva vannak, ezzel szemben Epikuros számára az érzékeny igazság hírnökei, és így a jelenségeket Demokritostól eltérően úgy tudja felfogni, mint a lényeg objektív érvénnyel bíró megjelenési formáit.

A marxista értelemben vett szabadság nem más, mint a külvilág, tehát a társadalom és a természet objektív tendenciáinak, törvényeinek

tudatos felismerésén alapuló cselekvés. A marxista—leninista párt a munkáosztály élcsapata, stratégiai taktikája az objektív helyzet, az osztály erő-viszonyok és a forradalmi tapasztalat, valamint az osztályharc perspektíváinak figyelembevételén alapul. Lenin írja, hogy »1905-ben a „parlament” bolsevik bojkottja rendkívül becses politikai tapasztalatokkal gazdagította a forradalmi proletariátust, mert megmutatta, hogy a harc legális és illegális, parlamenti és parlamenten kívüli formáinak kombinálása mellett néha hasznos, sőt feltétlenül szükséges a harc parlamenti formáiról való lemondás. De ha ezeket a tapasztalatokat vakon, szolgai módon, kritika nélkül más viszonyok között, más helyzetben akarjuk felhasználni, akkor a legnagyobb hibát követjük el.« Így »... hiba volt a bojkot 1907-ben, 1908-ban és a következő években, amikor egyrészt, nem lehetett azt várni, hogy a forradalmi hullám emelkedni fog és felkelésbe csap át, és amikor, másrészt, a megújuló burzsoá monarchia egész történeti helyzete szükségessé tette a legális és illegális munka kombinálását.« [36] A következő marxista pártok felismerik a helyzet szükségszerű tendenciáját, a forradalmi marxistát az különbözteti meg a nyárspolgártól, hogy tudja hirdetni a széles dolgozó tömegeknek, betudja mutatni a széles dolgozó tömegeknek az objektív helyzetből adódó szükségszerűségeket.

A szocializmusban a hegeli szubjektív cél a szabad és minden önkénytől mentes emberek kollektív, társadalmi síkon és tudományosan megalapozott tervében jelenik meg. Mint már említettük, itt a megvalósult cél, az eredmény teljesen egybeesik a társadalmilag kitűzött céllal. Ezeknek a terveknek a szocializmus, vagy kommunizmus építése különböző fázisainak megfelelően más és más a közvetett céljuk, de abban a végső célban mindegyik terv megegyezik, hogy egyre inkább növelni akarják az embernek a természetfeletti hatalmát és mind fokozottabban érvényesítik a szocializmus gazdasági alaptörvényét (lásd Népi Demokráciák szocializmus építésének szakaszait, kommunizmus építésének szakaszát), amit Hegelnél csíra formájában úgy találunk meg, hogy a célszerű tevékenységen keresztül haladunk túl az egyszerű természeti mechanizmuson és jutunk el az abszolút szellemig.

Hogy Hegel objektív idealista (és itt az objektív jelzőre tesszük a hangsúlyt) az nagyon jól kitűnik abból, hogy az emberi célt másodlagosnak tartja a vele szemben álló külvilággal, viszont ugyanakkor idealista lévén, az emberi célról azt tartja, hogy teljesen független a világtól. A materialista számára éppen a világ elsődlegességéből következik (és itt túlhaladja a szükségszerűen megtorpanó Hegelt, aki ha tovább menne, átcsapna a materializmusba és így inkább kompromisszumot köt), hogy a külvilág egyúttal létrehozza és döntő módon meghatározza magát a célt, kitűzésének idejét és körülményeit.

Nyilvánvaló, hogy az emberek csak akkor tűznek ki valamilyen célt maguk elé, hogyha ezt valamilyen objektív szükségszerűség megköveteli. Más kérdés az, hogy az adott történelmi fázisban egybe esik-e ez a szükségszerűség a lehetőséggel, azaz meg vannak-e az előfeltételek a célnak nemcsak a kitűzéséhez, hanem megvalósításához is. Pl. Babeuf 1794-ben a forradalom következetes véghezvitele érdekében kitűzte a népi diktatúra célját, tehát a népnek olyan ideiglenes dikta-

túrráját, amely elnyomja a kizsákmányoló kisebbséget a kizsákmányolt többség érdekében. A célnak erre a kitűzésére a forradalom érdekében objektív szükség volt: a nép vívta ki a győzelmet a hűbéri rendek felett, de a burzsoázia annak az alapvető ellentmondásnak megfelelően, hogy a politikai hatalom a népe, a gazdasági hatalom a burzsoázia kezében volt, fokozatosan a burzsoá diktatúra felé akarta a forradalom menetét irányítani. Ezenkívül a népi diktatúrát nem lehet olyan néppel gyakorolni, amelynek egy eleme sem tudja a fennálló társadalmi rendet úgy megdönteni, hogy azt egy másik, egy magasabb típusú termelési renddel váltsa fel. Tudniillik, a fentemlített népforradalom idején a proletariátus csiráiból: a manufaktúrába tömörülés kb. 50 ezer munkásból és a külvárosokba szorult testületeken kívüli mesterekből, szakmánkívüliekből, valamint kiskereskedőkből állt. És mivel nemcsak az 1789-es, hanem az 1830-as és 1848-as forradalmaknak is az volt a feladata, hogy a burzsoázia egészét juttassa a hatalomra, így Babeuf népi diktatúrája történelmi szempontból haladásellenes volt, mivel a születő kapitalizmussal és az azzal együtt felnövekvő és osztállyá szervezkedő proletariátussal egyáltalán nem számolt.

A célt az eszköz kapcsolja »azonosítja« az objektív valósággal. »A cél egy eszköz által kapcsolódik össze az objektivitással és ebben önmagában.« [37] Az »azonosítás«, a kapcsolat, az összefüggés megmutatása után, kiemeli, megmutatja az eszköz magasabbrendűségét is. »... az eszköz magasabbrendű a külső célszerűség véges céljainál; — az eke tiszteletre méltóbb, mint közvetlenül az általa szerzett élvezetek és a célok. A szerszám fennmarad, míg a közvetlen élvezetek elmúlnak és feledésbe mennek. Szerszámaiban van az ember hatalma a külső természet felett...« [38]

A marxizmus klasszikusai a munkaeszközök, tehát közvetve a gazdasági folyamat elsődlegességét mindig kihangsúlyozzák és központba helyezik. Hogy milyen fontos Hegelnek az a felfedezése, hogy a fogasztási cikkeknel, s általában a munkaeszközök révén létrejött termékeknel sokkal lényegesebbnek tartja a munkaeszközöket, akkor tűnik ki világosan, ha figyelembe vesszük a marxizmus klasszikusainak tanítását a munkaeszközök döntő szerepéről.

Lenin a következőket írja erre vonatkozóan: »figyelemre méltó: Hegel az ember gyakorlati célján és tevékenységén keresztül közeledik az „eszméhez”, mint a fogalom és az objektum egyezésére az eszméhez, mint igazsághoz. Egészen közeljön ahhoz, hogy az ember a gyakorlatával bizonyítja be eszméinek, fogalmainak, ismereteinek, tudományának objektív helyességét« [39].

Ezért írja Marx: »A misztifikáció, amelyben a dialektikának Hegel kezében része volt, semmiképp sem akadályozta annak, hogy ő volt az első, aki általános mozgási formáit először tárta fel átfogóan és tudatosan.« [40] A dialektika Hegelnél a fejetetején áll. Talpára kell állítani, hogy a misztikus burokban az ésszerű magot felfedezzük [41].

Mármint, hogyan hajtotta végre Marx ezt a feladatot? Erre csak akkor tudunk rámutatni, akkor tudjuk konkrétan elemezve kimutatni,

ha megvizsgáljuk A tőkében, hogy hogyan tárja fel Marx a polgári termelési viszonyok törvényszerűségeit, a »talpraállított«, vagyis materialista dialektikus módszer segítségével. S ezt a következő fejezetben fogjuk elvégezni.

JEGYZETEK

- [1] A tanulmány a szerző — 1958-ban megvédett — egyetemi doktori disszertációjának egy fejezetét tartalmazza.
- [2] Hegel filozófiai hagyatékának részletes marxista feldolgozását Erdei László kezdte meg a hegeli logika első fejezetének kritikai elemzésével. A kitűnő munkát lásd: *Erdei László: A megismerés kezdetei.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.
- [3] *Hegel: A logika tudománya. II. rész.* Akadémiai Kiadó. Budapest 1957: 185—440.
- [4] *Lenin: Filozófiai füzetek.* Szikra. Budapest, 1954: 61—213.
- [5] Uo.: 141—213.
- [6] *Hegel: A logika tudománya. II. rész.* 310. old. Id. kiadás.
- [7] Uo.: 310—311.
- [8] Uo.: 312.
- [9] *Hegel: Enciklopédia. I.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1950: 288.
- [10] Uo.:
- [11] Uo.: 289.
- [12] Uo.:
- [13] *Szigeti József: A Marx előtti filozófia története. VII. rész. Hegel.* Kézirat. Budapest, 1956. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat. 127.
- [14] Az én kiemelésem: K. T. F.
- [15] *Hegel: A logika tudománya. II. rész.* 327. Id. kiadás.
- [16] Az én kiemelésem: K. T. F.
- [17] *Hegel: A logika tudománya. II. rész.* 328. Id. kiadás.
- [18] *Hegel: Enciklopédia. I.* 198. Id. kiadás.
- [19] *Lenin: Filozófiai Füzetek.* 167. Id. kiadás.
- [20] *Hegel: Phänomenologie des Geistes. Verke. II. kötet.* 239.
- [21] Uo.: 301.
- [22] *Marx: Ökonómiai-filozófiai kéziratok. MEGA. I. 3.* Berlin, 1932.
- [23] *Feuerbach: Válogatott filozófiai művei.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1951: 231.
- [24] Uo.: 230.
- [25] *Vö. Marx: A tőke. I. kötet.* Szikra. Budapest, 1948: 82—83.
- [26] *Vö. Lefebvre: Formális logika, dialektikus logika.* Hungária Kiadó. Budapest, 1949: 74—75.
- [27] *Vö. Marx—Engels: A német ideológia.* Szikra. Budapest, 1952: 73—75.
- [28] *Vö. Uo.: 106—108.*
- [29] *Lefebvre: Formális logika, dialektikus logika.* Id. kiadás: 258—259.
- [30] *Vö. Marx: A filozófia nyomora.* Szikra. Budapest, 1952: 123—124.
- [31] *Marx—Engels: A német ideológia.* Szikra. Budapest, 1952.
- [32] *Engels: Anti Dühring.* Szikra. Budapest, 1948: 96.
- [33] *Hegel: A logika tudománya. II. rész.* Id. kiadás: 342.
- [34] Uo.: 348.
- [35] *Vö. Marx—Engels: Válogatott levelek.* Szikra. Budapest, 1950: 493.
- [36] *Lenin: Művei I.* Szikra. Budapest, 1951: 20—21.
- [37] *Hegel: A logika tudománya. II. rész.* Id. kiadás: 343.
- [38] Uo.: 346.
- [39] *Lenin: Filozófiai Füzetek.* Id. kiadás: 264.
- [40] Az én kiemelésem: K. T. F.
- [41] *Marx: A tőke. I.* Szikra. Budapest, 1949: 22.

О ГЕГЕЛЬСКОМ ОБЪЕКТИВИЗМЕ

Ф. К. Тот

Труд трактует переход гегельского понятия в предметный мир, в объективизм основании марксизма. Гегель признает такую предметность, независимо от сознания человека, которая подчинена субъективности, понятию как мирособстанции. Значит предметы стоят вниз головой: что объективно — то субъективно и наоборот: что субъективно — то объективно.

Вопреки этому при гегельской анализации предметности создаются интересные категории. По мнению Гегеля объективизм имеет три момента: механизм, химизм, теология. Из трёх моментов объективизма труд пробует вылучить рациональное зерно. Из механизма — диалектику универсальной связи, из химизма — борьбу противоположностей, а из теологии то, что труд сделал человека человеком, а также марксистское толкование категории цели.

ÜBER DIE HEGELSCHES OBJEKTIVITÄT

von

F. K. TOTH

Die Studie befaßt sich auf marxistischer Grundlage mit dem Übergang des Hegelschen Begriffs in die sachliche Welt, in die Objektivität. Hegel läßt, unabhängig vom Bewußtsein des Menschen, nur eine solche Sachlichkeit gelten, die der Subjektivität, dem Begriff, als der Weltsubstanz untergeordnet ist. Die Sachen stehen also auf dem Kopf: was objektiv ist — ist subjektiv, und umgekehrt: was subjektiv ist — ist objektiv.

Trotzdem entstehen bei der Analyse der Hegelschen Sachlichkeit interessante Kategorien. Nach Hegel hat die Objektivität drei Momente: den Mechanismus, den Chemismus und die Teleologie. Die Studie versucht, aus den drei Momenten der Objektivität den »rationalen Kern« herauszuschälen: aus dem Mechanismus: die Dialektik des universellen Zusammenhangs; aus dem Chemismus: den Kampf der Gegensätze; aus der Teleologie: daß die Arbeit den Menschen zum Menschen gemacht hat, sowie die marxistische Deutung der Kategorie des Zieles.